

Sosyal Bilimler
EKEV AKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 29.01.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 04.04.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 07.04.2025
Yayına Kabul Tarihi: 27.04.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

CELAL YILDIRIM'IN BİLİMSEL TEFSİR ANLAYIŞI

Abdurrahim KAPLAN*

Öz

Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik çalışmalar her dönemde hız kesmeden devam edegelmiştir. İslâm'ın ilk döneminde dil bilimsel, rivayet, dirayet ağırlıklı tefsirler kaleme alınmıştır. Sonraki yıllarda İslâm coğrafyasının geniş bir alana yayılması, ilmi çalışmaların çeşitlilik arz etmesi gibi hususlar müfessirlerin ilgi alanını ve çalışma konularını etkilemiştir. Bu araştırmada ilmi konuları ihtiva eden âyetler bilimsel çalışma ve gelişmelerden istifade edilerek ele alınmıştır. Amacımız ilk yıllarda belli bazı âyet gruplarının açıklanmasıyla sınırlı olan bu alanın çağdaş dönemde bilimsel tefsir ekolü olarak kabul edilen bu alanın Kur'an yorumuna yansımalarını ortaya çıkarmaktır. Bilimsel tefsirin, dinî metinlerin modern yöntem ve disiplinlerle etkili bir şekilde kullanılmasını savunan önemli bir yaklaşım olması onun bu yönüyle ele alınmasını elzem kalmıştır. Çalışmanın çerçevesi oluşturulurken rivayet dirayet ağırlıklı tefsirlere Kur'an metnine, bilimsel çalışmalara ve en önemlisi Celal Yıldırım'ın tefsirine müracaat edilmiş, Bahsi geçen eserler doküman analizi yöntemiyle sistematik bir yolla ele alınmıştır. Tespit edilen veriler belli kıstaslar esas alınarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem, Kur'an âyetlerini bilimsel verilerle birleştirerek, ilahi metnin daha geniş bir açıyla ele alınmasına kapı aralamıştır. Çalışma, Bilimsel tefsirin Kur'an yorumuna yansımalarını oluşturması, "Celal Yıldırım'ın İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri" adlı eseriyle sınırlı tutulması ve eserin bu yönüyle etraflıca incelenmesi bakımından önemlidir. Müellifin Kur'an âyetlerini yorumlama biçimi, bilimsel verilerden yararlanma yöntemi çalışmamızın esasını oluşturmuştur. Müellifin modern bilimi Kur'an âyetlerinin yorumuna yansıma biçimi ise örneklerle açıklanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif, bilimsel anlamda yorumlanabilecek âyetlerin bir kısmını modern bilimden yararlanarak tefsir etmiştir. Âyetleri rivayet ve dirayet nakillerine uygun bir şekilde ele alan müellif, bilimsel âyetleri de modern bilimden istifa ederek başarılı bir şekilde ele almayı başarmıştır. Bazı yerlerde konuyla ilgili uzunca nakiller getirmesi onun bu konuda aşırıya kaçtığına delildir. Modern bilimin Kur'an âyetlerinin yorumuna yansımaları âyetlerin birçok ilmi gelişmeye temel oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Bilimsel Tefsir, Modern Bilim, Celal Yıldırım.

Celal Yıldırım's Understanding of Scientific Tafsir

Abstract

Studies on understanding the Quran have continued unabated in every period. In the early years of Islam, linguistic, narration and acumen-oriented commentaries were written. In the following years, issues such as the spread of Islamic geography to a wide area and the diversity of scientific studies affected the areas of interest and subjects of study of commentators. In this study, verses containing scientific subjects were discussed by making use of scientific studies and developments. Our aim is to reveal the reflection of this field, which was limited to the explanation of certain groups of verses in the early years and is accepted as a scientific exegesis school in the contemporary period, on the interpretation of the Quran. The fact that scientific exegesis is an important approach that advocates the effective use of religious texts with modern methods and disciplines has made it essential to examine it from this perspective. While creating the framework of the study, the exegesis that are based on narration and acumen, the Quranic text, scientific studies and most importantly the exegesis of Celal Yıldırım were consulted. The aforementioned works were systematically examined with the document analysis method. The data determined were evaluated based on certain criteria. This method opened the door to a broader examination of the divine text by combining the Quranic verses with scientific data. The study is important in terms of reflecting scientific interpretation on Quranic interpretation, limiting it to Celal Yıldırım's work named Asrın Kur'an Tefsiri in the Light of Science and examining the work in detail in this respect. The author's interpretation of Quranic verses and his method of benefiting from scientific data constitute the basis of our study. The author's way of

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı, abdurrahimkaplan@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6259-0726>

reflecting modern science on the interpretation of Quranic verses is explained with examples. As far as we can determine, the author has interpreted some of the verses that can be interpreted scientifically by benefiting from modern science. The author, who handles the verses in accordance with the narrations and sagacity transfers, has also successfully handled scientific verses by benefiting from modern science. The fact that he has brought long transfers on the subject in some places is evidence that he has gone to extremes on this subject. It has been concluded that the verses will form the basis for many scientific developments with the reflection of modern science on the interpretation of Quranic verses.

Keywords: Tafsir, Quran, Scientific exegesis, Modern Science, Celal Yıldırım.

1. Giriş

Kur'an'ın anlaşılması konusu nüzûl döneminden günümüze kadar Müslüman âlimlerin en önemli meselelerinden biri olagelmıştır. Kur'an her çağda yeniden yorumlanmış ve bu yorumlama yöntemi Müslümanların tarih sahnesinde önemli rol üstlenmesini sağlamıştır. Her âlim ilgi duyduğu alana göre Kur'an'ı araştırmış ve bu minvalde eserler ortaya koymuştur. Böylece süreç içerisinde çeşitli tefsir ekol ve anlayışları da teşekkül etmiştir. İlk dönemde rivayet ağırlıklı tefsir yazımı ortaya çıkarken sonraki yıllarda ise dirayet ağırlıklı, dil-bilimsel, kalamî, fikhî tefsirler kaleme alınmıştır. Buna mukabil bilimsel araştırma anlayışı ve hareketlerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak bilimsel tefsir de yazılmaya başlanmıştır.

Kur'an'a baktığımızda yüce Allah'ın insanların dikkatini çekmek, ibret almalarına vesile olmak ve müminlerin de imanlarını pekiştirmek amacıyla bazı ayetlerde çeşitli bilim dallarına sarahaten veya imâ ile işaret ettiğini görmekteyiz. Buna bağlı olarak tarihin farklı dönemlerinde bazı âlimler, bu ayetler üzerinde yoğunlaşarak Kur'an ile bilim arasındaki ilişkiye ve âyetlerdeki ilmî i'câzı göstermeye dönük yoğun gayretler içerisine girmişlerdir.¹ İlk başlarda bazı konular yazılan eserlerde bilimsel bir yöntemle ele alınmıştır. Gazzâlî'nin (ö.505/1111) Kur'an'ı bütün ilimlere işaret eden Kitap olarak görmesi, âyetlerin açıklanmasında bilimsel verilerden istifade etmesi gibi hususlar onu bu alanda ilk çalışma yapan şahsiyet olarak öne çıkarmıştır.² Sonraki süreçte Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) tefsirinde dönemin bilimsel verilerini esas alarak bazı kevnî âyetleri açıklaması, bilimsel tefsirin çalışma alanını genişletmiş ve bu minvalde yapılacak çalışmalara zemin oluşturmuştur.³ Bir görüşe göre Ebü'l-Fazl el-Mursî de (ö.655/1257) Kur'an'ın geçmiş ve gelecek dönemin ilmini kuşattığını söyleyerek birçok konuyu bilimsel yönden ele almıştır. Ancak bu görüşe katılmayıp bu düşüncenin aksini oluşturan çalışmalar da mevcuttur.⁴ Bu görüşü ondan sonra Suyûtî (ö.911/1505) savunarak Kur'an'ın bütün ilimlerin kaynağı olduğu görüşünü ortaya koymuştur.⁵ Son dönemde bilimsel tefsire yönelik çalışmalar hızlanmış ve bu alanda yazılan eser sayısı artmıştır.⁶ İlk başlarda İslâm'ın bilimle çatıştığı tezini çürütme gayesiyle eserler yazılmış olsa da sonrasında bu düşünce Kur'an'ın icâz yönünün vurgulanması maksadıyla savunulmuştur. Böylece çağdaş dönemde bu alana yönelik çalışmalar artmış bu minvalde geniş ve hacimli eserler yazılmıştır. Muhammed b.

¹ Dede, Mehmet Fatih, *İslam Dünyasında Üniversiteler ve İslami İlimler*, "Teknolojik Gelişmelerin Müfessirlere Etkisi ve Bilimsel Tefsir: Ahmed b. Hamad El-Halilî Örneği", Ed. Fikret Özçelik vd., Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, s. 247.

² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, (Ankara: Tdv. Yayınları, 1993), s. 301.

³ Akbaş, Ahmet, "Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15, (2016) s. 80.

⁴ Bk. Gördük, Yunus Emre, "Bilimsel Tefsirle Özdeşleştirilen Bir Müfessir: Şerefüddin İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî (Bir Literatür İncelemesi)", *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 1/18 (2023), 9-51.

⁵ Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, (Kahire: Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kütüb, 1974), c. IV, s.28.

⁶ Bk. Bağış, Mehmet, Beydâvî'nin Envâru't-Tenzîl'inde Rivâyet Metodu", *Adıyaman Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2017), s. 43-73; Ateş, Abdurrahman, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/4, (2002), s.117-141.

Muhammed el-İskenderanî (ö.1306/1888) *Keşfu'l-Esrâri'n- Nûraniyye* adlı eserinde Kur'an'da yer alan kevnî âyetleri bilimsel veriler ışığında yorumlamıştır.⁷ Aynı şekilde Abdurrahman b. Ahmed Kevâkibî (ö.1854-1902) Kur'an'ın bilimsel icâzını savunmuştur. Abdurrahman El-Kevâkibî, *Tabâiü'l-istibdâd ve mesâriü'l-isti'bâd* adlı eserinde “*Yaş ve Kuru ne varsa hepsi bu kitaptadır.*” (En'am 6/59) âyetinden yola çıkarak Kur'an'ın bütün bilimsel çalışmalara kaynaklık edebileceğini söyleyerek Astronomi, Tıp, Fizik gibi ilmi çalışmalara örnekler vererek görüşünü delillendirmeye çalışmıştır.⁸

Kevâkibî'den sonra bilimsel tefsir alanında çalışma yapan müelliflerden biri de Gazî Ahmet Muhtar Paşa (ö.1336/1918) dır. *Serâiru'l-Kur'an fî tekvîni ve ifnâi ve iâdeti'l-ekvân* adlı eserinde astronomi ile ilgili 70'e yakın âyeti döneminin şartlarına göre açıklamıştır. Muhtar Paşa, kâinatın yaratılışı ve yok oluşu hakkında bilimsel teoriler üreterek konuyu ilmi yönden incelemeyi yeğlemiştir.⁹

Çağdaş müfessirlerden Tantâvî Cevherî (ö. 1870/1940) *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'an* adlı eserini bilimsel tefsir yöntemiyle kaleme alarak bu alanda en hacimli çalışmayı yapmıştır.¹⁰ Bu eser, 1000'den fazla görsel ihtiva eden 25 ciltten müteşekkil nadir bir eserdir. Tantavî, Batı ve İslâm dünyasında yapılan bilimsel çalışmalara atıf yaparak konuyla ilgili kapsamlı araştırma yapmayı tercih etmiştir.¹¹ Çağdaş dönemde bu alanda yazılan bir başka eser ise Hanefî Ahmed tarafından 1954 yılında kaleme alınan *Mu'cizetü'l-Kur'an fî vasfi'l-kâinât* isimli kitaptır. Hanefî Ahmed'e göre bütün ilimlerin temeli Kur'an'a dayanmaktadır.¹² Bilimsel tefsir alanında çalışma yapan Zağlul en-Neccâr (ö.2015) ve Abdulmecid Zindânî (ö.2024) gibi şahsiyetler de bu alana ciddi anlamda katkı sağlayan müelliflerdendir.

Ülkemizde de son dönemde bilimsel tefsire yönelik birçok eser kaleme alınmıştır. Bu alanda kapsamlı çalışma yapan müellifler arasında *Hak Dini Kur'an Dili* eseriyle Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö.1942), *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* eseriyle Süleyman Ateş, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri*, eseriyle Bayraktar Bayraklı, *İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri* eseriyle Celal Yıldırım (ö.2019) gibi müellifler yer almıştır. Akademik camiada ise Celal Kırca, Zeki Duman, Veysel Güllüce, Sakıp Yıldız gibi araştırmacılar çalışmalarıyla alana katkı sunmuştur.¹³

2. Yöntem

Bu çalışmada, literatür taraması yapılmış buna ilaveten doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmayı oluşturan konuyla ilgili eser ve mevcut literatür taraması yapılmış, böylece güvenilir kaynaklardan elde edilen veriler toplanarak analiz edilmiştir.¹⁴ Kaynak olarak Kur'an-ı Kerim ve tefsir kaynaklarına müracaat edilmiştir. Konunun bir müellifin bilimsel tefsir anlayışı olması sebebiyle bu alanda yayımlanan kitap, tez, makale gibi birçok akademik çalışmadan istifade edilmiştir. Çalışmada Kullanılan ana eser ve diğer kaynaklardan istifade edilerek bazı değerlendirmeler yapılmış ve modern bilimin Kur'an ayetlerinde kullanımıyla bazı bulgu ve sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda çalışmamızın ana konusunu oluşturan Celal Yıldırım'ın bilimsel tefsir anlayışı etrafıca

⁷ Demir, Şehmus, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", ed. Bilal Gökkır vd. *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları*, İstanbul, 2010, s. 410-412.

⁸ Kevâkibî, Ahmed, *Tabâiü'l-istibdâd ve mesâriü'l-isti'bâd* (Kahire: Kelimât Arabiyye, 2011), s. 32.

⁹ Cerrahoglu, İsmail, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Tdv. Yayınları, 1977), s. 377.

¹⁰ Kırca, Celal, *Kur'an'a Yönelişler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2017), s. 210-212.

¹¹ Mertoğlu, M. Suat, "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği", *Divan: Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi* 30, (2011), s. 91-113.

¹² Demir, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 414.

¹³ Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 212.

¹⁴ Kaya, Aykut, "Bilimsel Tefsir Ekolü", *Çağdaş Tefsir Ekolleri*, ed. Aykut Kaya, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), s.111.

¹⁵ Bk. Sak, Ramazan vd. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi" *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4/1 (2021), s. 230.

incelendikten sonra müellifin bilimsel verileri işlemesi ve ilgili eserlerden yararlanması belli örnekler üzerinden ele alınmış, böylece bazı bulgu ve sonuçlara ulaşılmıştır. Konu, Celal Yıldırım'ın "*İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*" adlı eseri olup âyetlerin bilimsel yönüne dair açıklamalara yönelik yaklaşımı diğer müfessirlerin yöntem ve esasları dikkate alınarak incelenmiş ve sonuca ulaştırılmıştır.

2.1. Araştırma Etiği

Celal Yıldırım'ın bilimsel tefsir anlayışı konulu bu çalışma konuyla ilgili temel kaynaklara müracaat edilerek yapılmıştır. Bununla birlikte tefsir literatürünün temel kaynaklarını oluşturan rivayet dirayet ağırlıklı tefsir kaynaklarından yararlanılmış ayrıca çağdaş dönemde kaleme alınan eserlerden de istifade edilmiştir. Müellifin bilimsel verileri esas alarak Kur'ân ayetlerini yorumlama yöntemi üzerinde durulmuş elde edilen veriler bilimsel kurallara riayet edilerek işlenmiştir. Çalışmaya konu olan atıf ve eserler bilimsel araştırma ve akademik etik kurallarına uygun olarak kullanılmıştır.

3. Bulgular

Modern metinlerin Kur'ân yorumuna yansımaları ve Celal Yıldırım'ın bilimsel tefsir anlayışını ortaya çıkarabilmek için bu konunun tefsir literatüründe ele alınış biçimini ortaya koymanın önemli bir husus olduğunu ve müellifin koyuya yaklaşımının tespiti kabul edilebilir neticelere ulaşmak için belirleyici olacaktır.

3.1. Celal Yıldırım Tefsiri

Bu çalışmada çağdaş müfessirlerden Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri* adlı eserini bilimsel yönden araştırılmıştır.

Celal Yıldırım, kaleme aldığı eser sayısı yönünden ön plana çıkan çağdaş bir müfessirdir. Müellif, sadece bir alana bağlı kalmamış, Kur'ân, tefsir, fıkıh ve tarih gibi birçok alanda eserler yazmıştır. Telif ettiği kaynaklar, onun kapsamlı bir ilmi birikime ve kültüre sahip olduğunu ispatlamaktadır. İstenilen şöhreti yakalamasa da *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri* adlı eseri ilmi birikim ve tecrübesini yansıtmaya yönüyle önemli bir eserdir.¹⁵

Çağdaş müfessirler arasında yer alan Celal Yıldırım'ın "*İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*" adlı eseri esas olarak sadece bilimsel bir tefsir değildir. Eser, rivayet ve dirayet tefsirinde bulunması gereken pek çok vasfa haiz olup âyetleri âyetlerle sahabe ve tabiin kavli ile de yorumlamıştır. Ancak eserinin giriş kısmında, âyetlerin bilimsel yönüne dair açıklamalarda bulunarak müstakil bir başlık açmıştır. Eser, dikkatle incelendiğinde müellifin pek çok konuyu bilimsel yönden derinlikli bir şekilde ele aldığı fark edilecektir. Takip ettiği bu yöntem, eserin bu açıdan incelenmeye değer olduğu kanaatini oluşturmıştır. Müellifin tefsir metodu ile ilgili Halil Deniz tarafından doktora tez çalışması yapılmıştır.¹⁶ Ancak çalışmamız muhteva ve yöntem yönüyle bu çalışmadan farklılık arz etmektedir. Eserin bu yönüyle kapsamlı bir şekilde araştırılmasının alana katkı sağlayacağı düşüncesi bizi bu konuyu ele almaya sevk etmiştir.

3.2. Celal Yıldırım'ın Âyetleri İlmî Yönden Ele Alışı

3.3. Atmosfer ile İlgili Âyetlerin Yorumlanması

3.3.1. Semâvât ile İlgili Âyetler

Kur'ân, insanları hidayete ulaştırma gayesiyle nâzil olmuştur. İnen âyetlerin bir kısmı hüküm ihtiva ederken, bir kısmı ise bilimsel çalışmalara temel oluşturacak bilgiler içermektedir. Bunları kevnî

¹⁵ Kaplan, Abdurrahim, "Çağdaş Tefsirlerde Kitab-ı Mukaddes Nakillerinin Kullanımı: İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri Örneği", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 4/1, (2020) s.131.

¹⁶ Bk. Deniz, Halil, *Celal Yıldırım'ın İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri Adlı Eserinde Tefsir Metodu*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

âyetler olarak tasnif edeceğimiz âyetler üzerinden gerçekleştirmektedir.

Genel bir ifadeyle tüm gök cisimlerini çevrelediği gözlemlenen boşluğa gökyüzü, uzay boşluğunu kaplayan cisimlere de gök cisimleri denilmektedir.¹⁷ Yapılan bilimsel araştırmalar yerin ve göğün bir başlangıcı olduğunu teyit etmektedir. Bu çalışmalar Âlemin ilk başlarda çıplak atomlardan oluşan büyük bir küre olduğunu, her şeyin dehşetli bir patlama sonucu oluştuğunu da göstermektedir.¹⁸ Kur'ân, semanın düzenlenme şeklini şöyle haber vermektedir: *“O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti). O, her şeyi hakkıyla bilendir.”*¹⁹ Kur'ân'da sema kelimesi sözlükte: yükseklik, gök, bulut, yüksekte bulunan, evin tavanı, yağmur, atın sırtı gibi mânalara gelmektedir.²⁰ Taberî'ye göre Yüce Allah, aydınlığı ve karanlığı yarattıktan sonra onları birbirinden ayırmıştır. Yedi kat semayı da dumandan yaratmıştır. Böylece sema bağımsız hale gelerek düzenli bir hale dönüşmüştür.²¹

Celal Yıldırım'ın konuyla ilgili değerlendirmelerine baktığımızda ise ilgili âyeti bilimsel veriler üzerinden açıkladığını görüyoruz. Müellif, âyette geçen yedi kat sema ile ilgili farklı görüş ve ihtimaller üzerinde durmuştur. Ona göre yedi semadan kastedilen Güneş sistemidir. Bu sistem güneş ve dokuz gezegenden müteşekkildir. Ya da birçok yıldız kümesinden oluşan galaksi sistemidir. Müellif, bu büyük yıldızların "Büyük ma-1 Nebula'sı, Duman halkası, Spiral Galaksi, Andromeda Nebula'sı, Güneş sistemi, Samanyolu, Herkül yıldızlar kümesinden" oluştuğunu ifade eder. Müellif, görülebilen yıldızlar sisteminin, dünya semasını oluşturduğu, görünmeyenlerin ise altı semayı oluşturan diğer katmanlar olduğu görüşünü savunarak âyetleri bilimsel çalışmalardan istifade ederek yorumlamayı tercih eder.²² Yazarın bilimsel verilerden yararlanarak yorumladığı bir başka kevnî âyet ise mealen şöyledir: *“Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yok.”*²³ Sema yıldızlarla donatılmış olup kusursuz bir denge içerisinde görevini icra etmektedir.²⁴ Onda herhangi bir ahenksizlik, farklılık ve çatlaklık bulunmamaktadır. Celal Yıldırım'a göre, günümüzdeki bilimsel çalışmalar Kur'ân'ın gökyüzü ile ilgili işaret ettiği birçok hâdiseyi henüz yeteri kadar ispatlayamamıştır. Ancak ilerleyen süreçte araştırmacıların Kur'ân'da yer alan bilgileri onaylamaktan başka bir seçeneğinin olmayacağı görüşünü savunur. Ona göre gökteki yıldızlar dengeli ve donanımlı bir güçle çevrelenmiş, hiçbir yıldız başkasının yörüngesine kaymamakta kendisine tayin edilmiş yörüngede hareketini sürdürmektedir. Kur'ân'ın kendisinden haber verdiği bu sistem bilimsel çalışmalarla teyit edilebilecek niteliktedir.²⁵ Müellif bu yöntemle Kur'ân'da yer alan bilgilerin ilmi çalışmalara zemin oluşturduğunu da göstermiş olmaktadır.

*“O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın.”*²⁶ Yeryüzünün üzerinde oturulup müsait bir durumda oluşturulması, yağmurun yağdırılması, ekin ve meyvelerin yeşertilmesi insanların yararı içindir. Âyet, insanların kendilerine sunulan nimetler

¹⁷ Yerinde, Adem- Durak, Rıdvan, "Kur'ân Dili İle Bilim Dilinin Kesişme Noktasında Gökyüzüne Dair Âyetlerin Yorumu", *Universal Journal of Theology*, 7/2, (2022) s.127.

¹⁸ Tuna, Taşkın, *Uzay ve Dünya*, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1982), s. 22-23.

¹⁹ 2/Bakara/29.

²⁰ el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, "Sema", *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvudî, (Dimaşk: Dârü's-şâmiye, 1412/1991), s. 427.

²¹ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2000), C.I, s. 426.

²² Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1989), C.I, s.136-137.

²³ 50/Kâf/6.

²⁴ Semerkandî, Alâeddin Ali b. Yahyâ, *Bahrü'l-Ulûm*, b.y.:y.y., ts., C. II, s. 252.

²⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. V, s.106.

²⁶ 2/Bakara/22.

üzerinde düşünerek ilahi rızaya uygun bir yaşam modeli oluşturmasını önermektedir. Nitekim bunların tümü insanların hizmetine sunulmuş nimetlerdir.²⁷

Yıldırıma göre yerkürenin döşeğe benzetilmesi bilimsel verilerin elde edilmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü yerküre canlıların yaşamasına imkân sunacak şekilde tasarlanmıştır. Dünya hareket halinde olduğu halde insanı sarsmayacak bir denge ve düzen içerisinde yaratılmıştır. Müellife göre uzay içerisinde baş döndürücü bir hızda hareket halinde olduğu halde yeryüzünün insana döşek kılınması ilahi kudretin tezahürüdür. Yazar, konunun daha net anlaşılması için sakın bir şekilde hareket eden gemiyi örnek olarak gösterir. Celal Yıldırım, dünyanın hareket halinde oluşunu Kur'an'ın 1400 yıl önce haber verdiğini İmam Gazzâlî ve Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) bu minvalde görüşler sarf ettiklerini hatırlatır. Nitekim bu açıklama ve yargıların yol açtığı fizik ilkelerini Newton (ö. 1727) ancak 1687'de bulup açıklayabilmiştir.²⁸ Müellif, böylece İslâm'ın bilimsel çalışmalara temel oluşturduğunu bunun aksini iddia eden Batılı düşünürlerin doğru söylemediklerini ispatlamaya çalışır.

3.3.2. Bulutlar ile İlgili Âyetler

Bulutların oluşması, birbirini tamamlar nitelikte olması, üst üste yığılarak yağmur yüklenmeleri, bir takım kuralın sistemli bir şekilde oluşması sebebiyledir. Bulut ve yağmurun oluşması bilimsel bir disiplin çerçevesinde gerçekleşmekle birlikte Allah'ın varlığına ve birliğine, yeryüzündeki nizam ve dengenin mükemmelliğine işarettir. Nitekim birçok âyet bu konuyu teyit eder niteliktedir. Konuyla ilgili âyet mealen şöyledir: *“Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihayet arasından yağmurun çıktığını görürsün. Allah dilediği kullarına yağmuru nasip edince, onlar seviniverirler.”*²⁹ Allah, bulutları denizden veya dilediği yerden yürütür. Dilediği şekilde gökte yayar, uzatır, çoğaltır ve geliştirir. Dilediği zaman bulutları yağmurla doldurarak insanların ihtiyacı olan suyu indirir.³⁰ Bulutların bir araya gelmeleri, yoğunlaşmaları, üst üste yığılmaları veya birbiriyle çarpışmadan parçalar arasında elektrik kıvılcımını sağlamaları yağmurla dolmalarına sebebiyet verir.³¹ Allah yeryüzünde cereyan eden kevnî âyetlerle verdiği nimetlere, kâinatındaki varlık ve kanunlarına dikkat çekmektedir.

Kur'an'da bulutların varlığından haber verilen bir başka yer ise münafıkların içinde bulundukları durumdur. Münafıkların bir bulut türüne benzetildiği âyet mealen şöyledir: *“Bir kısmı da karanlıklarda, gök gürlemeleri ve şimşek arasında gökten boşanan sağanağa tutulup, yıldırımlardan ölmek korkusu ile parmaklarını kulaklarına tıkayan kimseye benzer.”*³² Kur'an-ı Kerim, insanları iman ve inkâr ehli şeklinde tasnif eder. İman edenlerin elde edecekleri mükâfatları sıralarken inkârcıların uğrayacakları çetin azabı da haber verir. İnkârcıları münafık, fâsık, kâfir şeklinde ayırıştırarak temelde bunların birbirinden farksız olduğu haberini verir. Bunlar arasında münafıkların iman ediyormuş gibi davranarak iman ehlini kandırmaya çalıştıklarını şöylece haber verir. *“İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler vardır. Bunlar Allah'ı ve inananları aldatmaya çalışırlar, oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değildirler. Kalplerinde hastalık vardır, Allah hastalıklarını artırmıştır. Yalan söyleye geldikleri için onlara elem verici azap vardır.”*³³ Âyetlerde ifade edildiği üzere

²⁷ Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed, *el-keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, 2004), C.I, s. 167; Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Leâ'ifü'l-işârât*, (Mısır: Heyetü'l-Mısriyye, ts.), C. I, s. 68.

²⁸ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C.I, s. 106-110.

²⁹ 30/Rûm/48.

³⁰ İbn Kesîr, Ebül-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsîrul-Kur'an'il-âzim* thk. Sami Mahmud Selame, (Beyrut: Daru Taybe, 1999), C. VI, s. 322.

³¹ Kutup, Seyyid, *Fizilalil-Kur'an*, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1968), C. XI, s. 438; Derveze, İzzet, *et-tefsîrü'l-hadis*, (Kahire: Daru İhyau Kütübî'l-Arabî, 1383/1963), C. V, s. 458.

³² 2/Bakara/19.

³³ 2/Bakara/8-10.

münafıkların içlerinde var olanı gizlemeye çalıştıkları vurgulanmaktadır. Münafık kelimesi Cerboa olarak bilinen yer faresi anlamına gelmektedir. Bu hayvan yeri delip içeri girer tehlikeli bir durumu hissettiğinde ise kafası ile toprağı iterek dışarı çıkar.³⁴ Celal Yıldırım da bu minvalde bir yorum yapmayı tercih eder. Ona göre münafık zekâ ve bilgi yönüyle gelişmiş ancak ilahi marifet yönüyle geri kalmış şahsiyettir. Aşağılık duygusuna kapılması sebebiyle bu yolu tercih ettiğini ve nihayetinde nifak eylemini psikolojik rahatsızlık sebebiyle seçtiğini ifade eder. Akli ön plana çıkararak sezgi ve ruhu görmezden gelmenin kişiyi materyalizme sürükleyeceğini belirten müellif, Dr. Alexis Carrel'in batılilar olarak akli sezgiden zekâyı duygudan çok üstün tuttuklarını ve böylece ruhun zekâ dışında kalan ahlak, fazilet, kutsal duyguları görmezden geldiklerini bunun da modern insanı ruhen körelttiğini söyler.³⁵ Müellif, münafıkların Nibis bulutlarına benzetildiğini savunur. Ona göre bu bulutlar, bütün bulutlardan daha karanlık olup sürekli yağmur getirmektedirler. Rüzgârın hâkim olduğu durumlarda kendilerinden daha az yükseklikte olan fraktostratüs bulutlarıyla belirdiklerini söyler. Âyetten yola çıkarak şimşek ve yıldırımın oluşma şeklini ifade eden müellif, bunun yerden yukarıya doğru yükselen sıcak bulut ile yukarıdan aşağıya doğru inen soğuk bulutların birbirine çarpması şekliyle oluşabileceğini söyler.

Bulutların elektriklenme şekline değinen müellif, yükselen hava tabakasının içine damlacıkların düştüğünü büyük damlacıkların pozitif küçüklerin ise negatif bir halde elektrikleştiğini belirtir. Ona göre atmosferin her santimetre küpünde 1000 pozitif 800 negatif iyon bulunmaktadır. Pozitif iyonlar yere düşerken negatif iyonlar yükselmekte ve böylece bulutların elektrikleşerek yağmur oluşturmaya ortam hazırlamaktadır.³⁶

3.3.3. Yağmur ile İlgili Âyetler

Kur'ân'ın üzerinde durduğu bir başka konu ise gökten su (yağmur) indirilmesidir. Bu olayla Allah'ın gücü ve nimetleri hatırlatılarak indirilen yağmur sayesinde yeryüzünde çeşitli bitkilerin yetiştirildiği haber verilir. Gökten inen su yeryüzündeki tüm canlıların hayat kaynağıdır.³⁷ Konuyla ilgili âyetler mealen şöyledir: *“O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi; artık Allah'a, bile bile eş koşmayın.”*³⁸ *“O, yağmuru indirdir.”*³⁹ Razî'ye göre dünyada gerçekleşen her şey kimilerine göre en hayırlı kimlerine göre ise en şerli durum olarak görülür. Örneğin bir yolcu ve torbasında hurma bulunan bir şahıs yağmurun yağmasından korkarken, yağmurun yağmasından fayda sağlayacak olan ise yağması için ümit eder.⁴⁰

Rivayete göre Hz. Ömer'e *“Şiddetli kutluk var, insanlar ümitsizliğe düştüler”*; denildiğinde *“O halde onlara yağmur yağdırılacak”* diyerek ilgili âyeti kastetmiştir.⁴¹ Çünkü insanları kıtlıktan kurtaran yağmuru indiren Yüce Allah'tır. Ova, dağ, nebatat, insan ve diğer canlılara rahmetini esirgmeden gönderendir.⁴²

Müellife göre belli oranda oksijen ile hidrojen bileşiği olan suyun buharlaşarak bulutlar oluşturmaya ve sonrasında oluşan bulutlardan yağmur olarak inmesi yeryüzündeki bütün canlıların hayatta kalabilmesi için önemli bir olaydır. Müellif, atmosfer olayları ile ilgili konuları bazı âyetlerde

³⁴ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhim Atfîş, (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), C. I, s.162.

³⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. I, s. 77-78.

³⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. I, s. 94-95.

³⁷ Kutup, *Fizilalil-Kur'ân*, C. I, s. 94.

³⁸ 2/Bakara/22.

³⁹ 42/Şûrâ /28.

⁴⁰ er-Râzi, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâ et-türasi'l Arabî, 1420/1999), C. II, s. 517.

⁴¹ Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *Tefsîru'l-keşşâf 'an hakaiki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekavil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-Arabî, 1408/1987), C. III, s. 485.

⁴² Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr*, (İstanbul: Risale Yayınları, 2020), C. XIII, s. 63-66.

kapsamlı bir şekilde bilimsel yönden ele alırken bazı yerlerde ise kısa bir açıklamayla yetinerek konuyu bitirmektedir. Yağmur ile ilgili konu işlenirken bu yöneme başvurmuştur.

3.3.4.Yıldırım ve Şimşek ile İlgili Âyetler

Kur'ân, Allah'ın varlığına ve birliğine delalet etmeleri açısından kevnî ve tabîî ilimlerle ilgili âyetleri konu edinmiştir.⁴³ İnsanların dikkatine sunulan kevnî konulardan biri de yıldırım ve şimşeklerdir. Konuyla ilgili âyetlerden biri mealen şöyle geçmektedir: “*Size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren ve (yağmur dolu) ağır bulutları meydana getirendir.*”⁴⁴ Şimşek çaktığında yıldırım düşmesinden korkulurken yağmurun yağacağı ve ekinlerin bereketli olacağı da ümit edilir. Şimşegin oluşması Allah'ın kudretiyle gerçekleşen garip bir olaydır. Bulutlar, sıvı, nemli, kuru ve yakıcı parçalardan meydana gelen cisimlerdir. Su, soğuk ve nemli olurken ateş ise yakıcı ve kuru maddeden oluşmaktadır. Zıt özelliklere sahip bu iki maddenin kendiliğinden bir araya gelerek coğrafi olayı gerçekleştirmesi düşünülemez. Bu oluşum yaratıcının mutlak kudretiyle gerçekleşmektedir.⁴⁵ Zühaylî'ye (ö. 2015) göre şimşek, gök cisimlerinin birbiriyle çarpışması sonucu gökte meydana gelen ve ışık saçan kıvılcımlarla oluşmaktadır. Yıldırım ise bulutların yere yaklaştığı anda buluttaki elektriklerle yerdeki elektrik akımı arasında meydana gelen elektriksel sürtünme sebebiyle meydana gelir. Gök gürlemesi ise gök cisimlerinin birbiriyle sürtünmesi sonucu oluşan sestir.⁴⁶

Müellif Celal Yıldırım'a göre ise buluttan buluta veya buluttan yere elektrik akmasına yıldırım denir. Yıldırım, şimşek ve gök gürlemesiyle ortaya çıkar. Şimşek, yıldırım akımı sırasında meydana gelen çok parlak ışık çakmasıdır. O halde yıldırım, elektrik akımından ibaret olup yüksek derecede enerji yüklüdür. Bu bakımdan bir yıldırımı meydana getiren elektriği toplamak mümkün olsa, bir milyon ampul yakılabilir. Ona göre bu kadar yüksek gürültü ile oluşan yıldırım beraberinde birçok olaya sebebiyet vermektedir. Örneğin yağmur bekleyenler ümitlenirken, meyveleri dallarda olanlar için bir korku oluşturmaktadır. Müellife göre yıldırım ve şimşekten bahsedilmesi bir takım fiziksel kanunlara dikkat çekmek içindir. Şimşek ve yıldırımların oluşması için önce havanın kararıp daha sonra bulutlar arasında sürtünme gerçekleşmesi gerekir. Bu sürtünme beraberinde karanlığı, gürültüyü ve şimşekten sonra yıldırımı getirmektedir. Müellife göre artı (+) elektrik yüklü bir bulut eksi (-) elektrik yüklü başka bir bulutun yakınından geçerken ikisi arasında şiddetli bir çarpışma ve bunun neticesinde büyük bir gürültüyle bir kıvılcım oluşur. Bulutların taşıdığı elektrik yükü birinden diğerine boşalır. Böylece Kur'ân'ın ifadesiyle “Berk” olayı gerçekleşmiş olur. Müellif, yıldırımın oluşma şeklini izah ettikten sonra ışık hızı hakkında bilgi verir. Ona göre ışık saniyede 300.000 km, ses ise saniyede 340 metre hız ile yol alır. Işık hızlı yol aldığı için insanın gözüne zarar vermemektedir. Ses de ilk hızını kaybederek bize ulaştığı için kulaklarımıza zarar vermeden bize ulaşmaktadır. Aksi bir durum olsaydı insanlar için tahammülü zor bir durum olurdu.⁴⁷ Müellif, şimşek ve yıldırım ile ilgili âyetleri bilimsel yönden ele almış bu konuda kapsamlı bir açıklamayı tercih etmiştir. Müellifin bütün konularda bilimsel verilerden yararlandığını söylememiz mümkün değildir.

3.4.Yeryüzü ile İlgili Âyetlerin Yorumlanması

Yüce Allah, yeryüzünü insanlar için karar yeri kılarak üzerinde sabit, sarsılmaz dağlar ve nehirler yerleştirmiştir. İnsanların hayatlarını rahat idame ettirebilmeleri için içinde konaklayacakları evler de yaratmıştır. Yeryüzünde var olan faydalı her şeyi mubah kılmış, canlıların azık elde

⁴³ Güllüce, Veysel, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Kevnî Âyetlere Yaklaşımı ve Bilimsel Tefsirdeki Yeri", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2015), s. 71-89.

⁴⁴ 13/Râd/12.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, C. II, s. 518 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2016), C. V, s.298.

⁴⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr*, C. VII; s. 109-110.

⁴⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. I, s. 94-95.

edebilmeleri için gerekli ortam ve iklimi oluşturmıştır. Böylece yeryüzü insan yaşamı için her türlü ihtiyacı karşılayacak şekilde tanzim edilmiş, sebepler, kazançlar oluşturulmuştur.⁴⁸ Konuyla ilgili âyet mealen şöyledir: “*Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!*”⁴⁹ İnsan yeryüzünün efendisi kılınarak temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için kendisine tasarruf yetkisi verilmiştir. Bu onun hayatını kolaylaştırmış geçimini sağlarken zorluk çekmesini engellemiştir.⁵⁰ İnsana bahşedilen nimetler arasında sayılan evler, huzur bulup yiyecek ve içeceklerin tüketileceği yerler olarak haber verilmiştir. Ayrıca insanın hayatını rahat sürdürmesi için de kendisine bitki, hayvan, balık, kuş, içecek, tatlar, kokular gibi nimetler de sunulmuştur.⁵¹

Celal Yıldırım yeryüzü ile ilgili âyetin tefsirinde rivayet ağırlıklı yorumlar yerine konuyu bilimsel açıdan irdelemeyi tercih etmiştir. Müellif, dört milyar yıl önce yaratıldığı tahmin edilen yeryüzünün mevcut şeklini almasının belli bir plan ve program dâhilinde gerçekleştiğini ifade eder. İçinde barındırdığı dağ, ormanı, yeraltı-yer üstü kaynakları, havası-suyuyla hikmet ehli bir yaratıcının eseri olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Yeryüzünün oluş şekli bilimsel açıdan değerlendirildiğinde güneş sistemiyle olan irtibatı, atmosfer tabakasının kalınlığı, barındırdığı muhtelif gazlar, denizler, yer kabuğu ve çeşitli fosillerin varlığı gibi bütün etmenler her yönüyle mükemmel bir plan ve denge içerisinde yaratıldığının ispatıdır.⁵² Yeryüzünde bulunan her şey mutlak bir denge içinde yaratılarak insan aklına tefekkür için seslenmektedir. Konuyla ilgili âyetle konunun ana fikri verilerek akıl ve düşünce sisteminin harekete geçirilerek konu üzerinde tefekkür edilmesi istenmektedir. Müellife göre yeryüzünün belli bir düzen ve denge içerisinde yaratılmış olması, ilmin imanla birleşerek Allah’ın varlığına delil olabilecek sayısız bilgi ve belgeyi insanların istifadesine sunmuş böylece düşünce ufku genişleterek birçok konuya ilham olmuştur.⁵³ Müellifin bilimsel yönden açıklamaya çalıştığı bir başka âyet ise mealen şöyledir: “*Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah’ın üzerinedir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekânı bilir. (Bunların) hepsi açık bir kitapta (levh-i mahfuz’da) dır.*”⁵⁴ Âyetten anlaşılacağı üzere Allah, her canlının hayattayken kaldığı, ölümünden sonra konulacağı yeri bilir. Hareket eden her canlının rızkı Allah tarafından güvence altına alınmıştır.⁵⁵

Müellife göre yeryüzünde sayıları milyonları bulan canlı türü yer almaktadır. Böcek sayısının milyarları aştığı düşünüldüğünde canlıların sayısı hakkında kesin bilgi vermenin mümkün olmadığı ortaya çıkacaktır. Âyetten anlaşılacağı üzere yaratılan her canlının rızkı Allah tarafından karşılanmakta doğum ve ölümleri onun tarafından tayin edilmektedir. Yaratılan her canlının kâinattaki görevi belirlenmiştir. Ona verilen zekâ ve içgüdü sayesinde rızkını temin edip neslini devam ettirebilmektedir. Yeryüzünde oluşturulan denge ile canlıların tüketileceği gıdalar, yaşam süreleri, üreme şekilleri gibi hususlar ilahi planın tezahürüdür.⁵⁶

Müellifin bilimsel yönden ele aldığı bir başka konu ise arkeolojik ve tarihi konulardır. Kur’ân kıssalarından haberdar olduğumuz birçok millet, inkârları ve inatları sebebiyle yok olmuştur. Kur’ân,

⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrul-Kur’ân’il-âzim*, C.III, s. 390.

⁴⁹ 7/Arâf/10.

⁵⁰ Kâsımî, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Saîd, *Mehâsinü’t-te’vil*, (Beyrut: Darül-Kütubil-İlmiyye, 1418/1997), C. V, s. 11.

⁵¹ Merâğî, Ahmet b. Mustafa, *Tefsîru Merağî*, (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), C.VIII, s. 108.

⁵² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. IV, s. 2082-2083.

⁵³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri* C. IV, s. 2083.

⁵⁴ 11/Hûd/6.

⁵⁵ Mukâtil, b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, (Beyrut: Dâru’l-Ulûm, 2005), C.II, s. 272; Rızâ, Muhammed Reşid, *Tefsîrü’l-menâr*, (Mısır: Heyetü’l Mısıriyye, 1990), C.VII, s. 533.

⁵⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. VI, s. 2799-2801.

inkârcı milletlerin sonunu şöyle haber vermektedir: “Senden önceki peygamberlerle de alay edilmiş, bu yüzden onlarla alay edenleri alay ettikleri şey (azap) kuşatıvermişti. De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!”⁵⁷ Kur’ân, insanları tefekküre ve ilahi hakikate yönelmek için bazı alanlardan istifade eder. Bunlar astronomi, fizik, jeoloji, arkeoloji, zooloji, biyoloji, tarih, coğrafya gibi alanlardır. Bu alanlardan biri diğeri ise geçmiş milletlerin inkâr etmelerinden dolayı yok oluşlarını haber vermesidir. Kur’ân, bu kavimler üzerinde bazı araştırmaların yapılmasını istemekte, helak olma sebeplerinin öğrenilerek benzer bir yanılsa düşülmemesi konusunda uyarmaktadır. Yaşamları boyunca Allah’tan başka nesnelere taparak inkâr bataklığında debelenen müşrikler, mermerden şehirler, aşk odaları, özel hamamlar yaptırmış ancak onlardan geriye sadece bazı sanat eserleri, yıkıntı ve kitabeler kalmıştır. İlah edindikleri yağmur, güneş, bereket tanrıları onlara herhangi bir fayda sağlamamış ahlaksızlık ve inançsızlık onları felakete sürüklemiştir. Nitekim onların bu tutumları Kur’ân’da şu şekilde eleştirilmiştir: “Siz yeri iki günde yaratana mı inkâr ediyor ve O’na eşler koşuyorsunuz! O, âlemlerin Rabbidir” de. Yeryüzüne üstünden ağır baskılar (dağlar) yerleştirdi, onu bereketli kıldı; arayıp soranlar için gıdalarını tam (toplam) dört gün içinde yetiştirmesi kanununu koydu (takdir etti).”⁵⁸ Âyetten anlaşılacağı üzere yeryüzü, gök ve orada yer alan varlıklardan önce yaratılmıştır.⁵⁹ Müellif, Kur’ân-ı Kerim’in önceki milletleri sadece tarihleriyle incelemenin yeterli olmayacağını aksine onları inanç, ahlak⁶⁰, kültür, örf adet yönüyle de etraflica araştırılması gerektiği konusunda uyarıda bulunduğunu söylemektedir. Bu araştırmalar yapılırken bilimsel çalışma ve verilerden yararlanarak onların yıkılış ve yok oluş sebeplerini incelemenin yerinde bir çalışma olacağı kanaatini taşımaktadır.⁶¹

3.4.1. Toprak ile İlgili Âyetler

Kur’ân’ın üzerinde durduğu konulardan biri de topraktır. Birçok konuda zikri geçen toprak bu yönüyle önem arz etmektedir. Ayrıca “Doğrusu biz, yeryüzünde bulunan her şeyi vakti gelince kupkuru bir toprak hâline getirmekteyiz.”⁶² Âyeti de yer yüzünde yer alan her şeyin ya hammaddesinin toprak olduğunu ya da toprağa dönüşeceğini bildirmektedir. Buna ilaveten toprağın bütün canlılar için hayati öneme sahip olması, İlk insan Hz. Âdem’in topraktan yaratılması, eninde sonunda her şeyin toprağa dönüşeceği gibi birçok husus toprağı önemli kılmaktadır. Toprakta yer alan bakteriler sayesinde ölen canlılar ve bitkiler toprağa dönüşerek belirsiz bir hale gelmektedir. Kayaların ufalması ve ölen her canlının vücuduna karışmasıyla oluşan toprağın her desimetre küpünde bakteri olarak tavsif edilen milyonlarca bitkicik ve hayvancık yer almaktadır. Bütün bu karışımlar toprağa canlılık vasfı vermektedir.⁶³ Dünyada yer alan her şeyin birgün yok olup toprağa dönüşeceğinin haber verilmesi yeryüzünde yer alan önemli bir coğrafi unsur olduğunu göstermektedir.⁶⁴ Müellifin yeryüzünü oluşturan önemli oluşumlardan biri olan toprak konusunu bilimsel açıdan ele alması konunun bu yönüyle de irdelenip araştırılması gerektiği düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

3.4.2. Dağlar ile İlgili Âyetler

Kur’ân’ın oluşumlarından ve faydalarından haber verdiği bir başka olgu da dağlardır. Yeryüzü insanların istifadesine uygun bir şekilde tasarlanmış, bu düzenin belli bir vakte kadar süreklilik arz etmesi için su kaynakları, iklimler, madenler gibi unsurlarla desteklenmiştir. Yer kürenin düzenli

⁵⁷ 6/En’am/10-11.

⁵⁸ 41/Fussilet /9-10.

⁵⁹ Taberî, *Câmi ‘u l-beyân*, C. XXI, s. 431.

⁶⁰ Ahlâk hakkında bk. Çam, Süleyman, “İman-Amel Bağlamında Dindarlık Ahlâk İlişkisi”, *İslâm ve Yorum IV*, ed. Veysel Özdemir-Mehmet Öztürk (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2020), 103-104.

⁶¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. IV, s. 1851-1852.

⁶² 18/Kehf/8.

⁶³ Yıldırım, *Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. X, s. 5367.

⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrul-Kur’ân’il-âzim*, C. V, s.137.

işleyişine katkı sunan oluşumlardan biri de dağlardır. Konuyla ilgili âyet mealen şöyledir: “*Yeryüzünü de döşedik ve ona sabit dağlar koyduk. Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik.*”⁶⁵ Âyete göre dağların yeryüzünde sabit bir şekilde yerleştirilmesi dünya dengesini korumak içindir. İçlerinde her türlü güzel nebatatın yetişmesi ise onlara güzel bir görünüm katmak amacıyladır.⁶⁶

Yeryüzündeki dağların sabit bir şekilde oluşması ilahi kudretin eşsizliğine ve ulaşılmazlığına delil olarak görülmelidir. Müellif, dağlarla ilgili âyeti bilimsel yönden ele almayı yeğlemiş bu konuda akli delilleri ortaya koyarak konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Ona göre canlı türlerinin, su kaynaklarının ve iklimin teşekkülü dağların varlığıyla oluşabilmektedir. Buna ilaveten kömür gibi madenlerin oluşumunu sağlayan bitkiler, kömürün çökeldiği ve oluştuğu göl alanını sınırlayan dağlar yükseltilerle gelişmektedir. Nitekim göl tabanı çöker ve yükseklik farkı oluşur. Akarsuların çevreden taşıdığı farklı malzemeler kömürün oluşumunu hızlandırır. Böylece dağların yeryüzünde sabit bir şekilde yerleştirilmesi, beraberinde birçok coğrafi unsurun meydana gelişini kolaylaştırmaktadır.⁶⁷ “*Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı.*”⁶⁸ ayetten de anlaşılacağı üzere dağlar, etrafında yaşayan halkın rızkını içinde barındıracak şekilde yaratılmıştır.⁶⁹ Dağların faydalarından bahsedildiği bir başka yön ise yerküreyi dengede tutarak istikrarı sağlamasıdır. Bir rivayete göre Allah, arzı yarattığında arz gidip gelmeye başlamış, melekler, “*Bu herhangi bir insanın üzerinde yaşayabileceği bir durum değil*” diyerek hayretlerini dile getirmiştir. Bunun üzerine Allah, arzı dağlarla sabitleyerek yeryüzünün sarsılmasını engellemiştir.⁷⁰ Müellife göre dağın olmadığı bir dünyada denge ve istikrardan söz etmek imkânsızdır. Dağlar, oluşabilecek titreşim ve sallantıyı engellediği gibi her mevsimdeki farklı görüntüsü, bitki çeşitliliği, temiz havası, bol oksijeniyle de yeryüzünde insanların istifadesine sunulmuştur. İnsanlar dümdüz bir arazide yollarını ve yönlerini bulmakta güçlük çekmektedir. Dağlar, ırmaklar, engebeli araziler yol ve yön bulmada kişiye kolaylık sağlamaktadır. Aynı şekilde ısının ayarlanması ve rüzgârların dengeli bir şekilde esmesinde dağların önemli bir rolü vardır. Müellife göre dağların varlığı jeolojik devirlerin oluştuğuna delil olarak da kullanılabilir.⁷¹

Kâinatta Allah’ın yarattığı her şey eşsiz ve sağlam bir şekilde tanzim edilmiştir. Onda açıklık, çelişki, gedik, eksiklik, unutmama ve tutarsızlık bulmak imkânsızdır. Bu mükemmellik bir çiçekte, böcekte olduğu gibi dağlarda da kendini göstermektedir. Akliselim düşünen insan için bunların her biri bir mucizedir.⁷² Her şeyi mükemmel şekilde yaratan Allah’ın dağlara yönelik ustalığını ve donuk gibi görüldüğü halde dağların hareket halinde olduğunu haber veren âyet mealen şöyledir: “*Dağları yerinde donmuş gibi durur görürsün, oysa onlar bulutlar gibi geçerler. Bu her şeyi sağlam tutan Allah’ın işidir. Doğrusu O, yaptıklarımızdan haberdardır.*”⁷³ Dağların oluşumu her şeyi yaratan Allah’ın sanatı olduğunu göstermektedir.⁷⁴ Dağların hareket halinde olduğunun haber verilmesi bazı müfessirlerce yeryüzünün hareket halinde olduğuna delil olarak gösterilmiştir.⁷⁵ Müellife göre bu âyet Allah’ın varlığına ve birliğine delil olarak kabul edilmelidir. Nâzil olan âyetlerin insanlar tarafından hazırlanmadığına delil olduğu gibi fizik ve astronomi ile uğraşan araştırmacılar için de önemli ipuçları

⁶⁵ 50/Kâf/7.

⁶⁶ Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf*, C. IV, s. 381.

⁶⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. V, s.106.

⁶⁸ 16/Nahl/15.

⁶⁹ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî, *Fethu’l-kadîr*, (Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1414/1993), C. I, s.71.

⁷⁰ Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf*, C. II, s. 598; Kâsımî, *Mehâsinü’t-te’vil*, C. VIII, s. 26.

⁷¹ Yıldırım, *Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. VII, s. 3285.

⁷² Kutup, *Fizilalil-Kur’ân*, C. XI, s. 200.

⁷³ 27/Neml/88.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrul-Kur’ân’il-âzim*, C. VI, s. 216.

⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VI, s. 361.

vermektedir. Çünkü Kur'ân, dünyanın kendi eksen ve güneş etrafında iki ayrı şekilde hareket ettiğini haber verirken dağları da nirengi noktası olarak bildirmektedir. Nitekim Kur'ân'ın işaret ettiği bilgilerden yola çıkarak İmam Gazzâlî ve Muhyiddin İbn Arabi gibi şahsiyetler dünyanın döndüğünü tespit edebilmiştir. İslâm âlemi bu iki araştırmacının ortaya koydukları bilgileri sahiplenip geliştirmek yerine yıllar sonra dünya ile diğer gezegenlerin merkezinin güneş olduğu görüşünü ortaya atan Copernik adlı batılı araştırmacıyı destekleme cihetine gitmiş bu alanda çalışma yapan araştırmacılarımızı görmezden gelmiştir.⁷⁶

3.4.3. Tepeler ile İlgili Âyetler

Kur'ân, yeryüzünde bulunan birçok coğrafi alandan bahsetmektedir. Bunlardan biri de tepelerdir. Tepeler ile ilgili bahsettiği konulardan biri Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem'in yerleştirildiği yerin fiziki yapısıdır. Konuyla ilgili âyet mealen şöyledir: *“Biz, Meryem'in oğlunu ve annesini bir âyet kıldık ve ikisini barınmaya elverişli ve akar suyu olan bir tepede yerleştirdik.”*⁷⁷ Celal Yıldırım'a göre konunun bu şekilde işlenmesinin sebebi Hz. İsa'nın da annesi Meryem'in de birer insan olduğuna dikkat çekmek içindir. Nitekim yerleştirildikleri yerin yüksekçe bir arazi, oturmaya çok elverişli ve içinde pınar olan bir tepe olduğunun haber verilmesi onlara ilahlık vasfı yükleyenleri yalanlama gayesiyledir.⁷⁸ Müellifin, tepelerin oluşumu ve coğrafi özellikleriyle ilgili bilgi vermemesi onun her âyeti bilimsel yönden ele almadığını göstermektedir.

3.4.4. Vadiler ile İlgili Âyetler

Kur'ân'ın kendisinden bahsettiği bir başka coğrafi unsur ise vadilerdir. Âyetlere baktığımızda birçok olay veya konunun bulunduğu mevki yönüyle ele alındığını görmekteyiz. Vadilerde gerçekleşen birçok hadise Allah tarafından haber verilmiş böylece yeryüzünde yer alan birçok mevki Kur'ân'ın konusu olmuştur. Vadi kavramının geçtiği konulardan biri karıncaların kendilerine ikamet yeri olarak belirledikleri yerlerdir. Konuyla ilgili âyetlerden biri mealen şöyledir: *“Nihâyet karıncalar vâdisine geldiklerinde, bir karınca: “Ey karıncalar, yuvalarınıza girin; Süleyman ve orduları farkınıza varmadan sizi çiğneyip ezmesinler!” dedi.”*⁷⁹ Yıldırım'a göre, Kur'ân bu garip olayı nakletmekle karınca ve benzeri kollektif çalışan canlılar hakkında araştırma yapmak isteyen bilim insanlarına ipucu verdiğini ifade etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla karıncalar belli bir zekaya sahip olup kendilerini oluşabilecek tehlikeye karşı koruyabilmektedir.⁸⁰ Müellif, sadece bu âyetin yorumunda araştırmacıların konudan istifade ederek bazı bilimsel bulgulara ulaşabileceğini söylemektedir. Vadi kavramının geçtiği diğer âyetlerin açıklanmasında ise rivayet ve dirayet tefsir yöntemini esas alarak işlemektedir. Uyguladığı bu yöntemle her âyeti bilimsel açıdan ele almadığını veya buna gerek duymadığını görmüş olmaktadır.

3.5. Sular ile İlgili Âyetlerin Yorumlanması

3.5.1. Yeraltı Sularıyla İlgili Âyetler

Kur'ân birçok âyette suyun önemi üzerinde durmuş, her canlı için hayati bir öneme sahip olduğunu bildirdikten sonra da bütün canlıların sudan yaratıldığını haber vermiştir.⁸¹ Bütün canlılar için hayati önem arz eden yağmur/su, Kur'ân'da birçok konu için mesel görevi görmüştür.⁸² Nitekim bu yöntem Kur'ân'ın davet metodu olup insanların hakka yönelmesine katkı sağlamıştır. İlgili âyetler her müfessir tarafından farklı bir yöntemle yorumlanmıştır. Nitekim bilimsel verilerden yararlanarak

⁷⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. IX, s. 4513-4514.

⁷⁷ 23/Müminûn/50.

⁷⁸ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. VIII, s. 4106-4107.

⁷⁹ 27/Neml/18.

⁸⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. IX, s. 4459.

⁸¹ İlgili âyetler için bk. 24/Nûr/45; 21/Enbiyâ /30.

⁸² Bk. 2/Bakara/19.

âyetleri yorumlamaya çalışan Müellif Celal Yıldırım da su ile ilgili âyetleri bu minvalde açıklamayı tercih etmiştir. Konuyla ilgili âyet mealen şöyledir: “*Sonra kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi, hatta daha da katı oldu. Nitekim taşlar arasında kendisinden ırmaklar fışkıran vardır; yarılp su çıkan vardır, Allah korkusundan yuvarlananlar vardır. Allah yaptıklarınızı bilmez değildir.*”⁸³ Âyetle kalplerin kasvet ve katılığından bahsedilmesi verilen öğütleri dikkate almadıklarına işarettir. Nitekim âyetle bir benzetme yapılarak kalp katılığı taşla benzetilmiştir.⁸⁴ Ancak burada her taşın farklı katılıkta olduğu haber verilerek İsrailoğullarının kalplerinin birçok taştan daha katı olduğu vurgulanmıştır. Âyetin devamında bazı taşların içlerinden su fışkıracak kadar yumuşak ve faydalı olduğunun haber verilmesi onların inkâr ve inat noktasında ne derece ileri olduklarını teyit etmektedir.⁸⁵ Bu misal verilirken taşların farklı yapıda olduğu söylenmiş böylece taşların fiziksel jeolojik özelliklerine de vurgu yapılmıştır. Müellife göre yer kabuğu çeşitli minerallerden meydana gelen kültelerden oluşmaktadır. Kültelerin, tortul, püskürük ya da metamorfik gibi çeşitleri vardır. Tortul ve püskürük kültelerden sular fışkırır ancak metamorfik külteler ısı, basınç, su buharı gibi sebeplerle fiziksel niteliklerini kaybettikleri için içlerinden su fışkırmamaktadır.⁸⁶ Müellif yeraltı sularının hangi taş çeşidinden fışkırdığını bilimsel verilerden yararlanarak açıklamayı tercih etmektedir. Müellif, hangi taş çeşidinden suyun dışarıya fışkırdığını izah etmekle yetinmez bununla birlikte suyun tüm canlıların hammaddesi olduğunu açığa kavuşturmak için diğer âyetlerden de yararlanır. Konuyla ilgili âyet mealen şöyledir: “*İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?*”⁸⁷ Ona göre su, iki molekül hidrojen ve bir molekül oksijenden oluşmuş renksiz kokusuz bir maddedir. Hayatı oluşturan bütün unsurlar suda yer alan protoplazmadan meydana gelmektedir. Bu ayrıca suyu muhafaza edip devamlılığını sağlayan madde olarak bilinmektedir. Su olmadan protoplazma o da olmadan su oluşamaz dolayısıyla bunlar birbirlerini tamamlayıcı maddelerdir. Başta insan olmak üzere yeryüzünde yer alan bütün canlılar suya ihtiyaç duymaktadır. Birçok bitki ve canlıyı da içinde barındıran su, canlılar için adeta mesken görevi de görmektedir. Nitekim bitki ve hayvanların onda dokuzu suda yaşamaktadır. Hayati fonksiyonların devamını sağlayan temel etmen sudur. İnsan vücudunun yüzde yetmişinin sudan oluşması bunu teyit etmektedir. Su ile ilgili âyetler incelendiğinde sadece insanın değil bütün canlıların sudan yaratıldığı anlaşılabacaktır. Müellife göre bilimsel çalışmaların hızlı bir şekilde artmış olması ve elde edilen sonuçlar Kur’ân’da yer alan bilgileri teyit ederek vahyin ilahi kaynaklı olduğunu göstermektedir.⁸⁸

3.5.2. Denizler ile İlgili Âyetler

Müellif, denizlerle ilgili âyetlerin yorumlanmasında da bilimsel verilerden yararlanmaktadır. Tatlı ve tuzlu deniz sularının birbirine karışmadığını haber veren âyet mealen şöyledir: “*Birinin suyu tatlı ve kolay içimli, diğerinki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da karışmalarına engel olan bir sınır koyan Allah’tır.*”⁸⁹ Denizler, ulaşım, yiyecek gibi birçok unsuru içinde barındırarak insanların hayatında kolaylık sağlamaktadır. Bunların dışında ihtiva ettiği birçok madde de yaşam dengesinin korunmasına aracı olmaktadır.⁹⁰

Denizde yer alan tuz, magnezyum klorür, magnezyum sülfat, kalsiyum sülfat, potasyum klorür başlıca faydalı maddeler olarak bilinmektedir. Tuz oranının farklı olması denizler arasında akıntıyı

⁸³ 2/Bakara/74.

⁸⁴ Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf*, C. I, s. 155.

⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. I, s. 405.

⁸⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. I, s. 227.

⁸⁷ 21/Enbiyâ/30.

⁸⁸ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. VIII, s. 3905-3907.

⁸⁹ 25/Furkan/53.

⁹⁰ Endelüsî, Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, (Beyrut: Dârü’l-Fikir, 1420/1999), C. VI, s. 513.

sağlamaya yöneliktir.

Yıldırım'a göre ilgili âyet ilahi kudreti gözler önüne sermekte böylece hak ile batılı, iman ile küfrü acı ve tatlı suya benzetmektedir. Ona göre acı ve tatlı su birbirine karışmadığı gibi iman ile küfür de yan yana gelmemektedir. Âyet, yeryüzünde bulunan suların tatlılık ve tuzluluk oranlarının birbirinden farklı olduğunu ve bu konu üzerinde düşünülerek ilahi kudrete yönelmeyi gerektiğini vurgulamaktadır. Denizler varlıklarıyla, ihtiva ettikleri canlı türleriyle ve birçok faydasıyla hayat ve protein için vazgeçilmezdir.⁹¹ Tuzluluk yönüyle birbirinden farklı olan suların birbirine karışmaması Kur'ân'ın üzerinde durduğu önemli bir husustur. Yapılan araştırmalar suların birbirine karışmadığını teyit etmiş, nitekim batılı araştırmacı Kaptan Cousteau bu durumdan etkilenerek Müslüman olmuştur. Kaptan Cousteau'ya göre Akdeniz'in kendine özgü sıcaklığı, tuzluluğu ve yoğunluğu bulunmaktadır. Aynı şekilde Atlas okyanusundaki su da farklı özelliklere sahip olup farklı canlılar barındırmaktadır. Bu iki su içerik ve yoğunluk yönüyle tamamen farklılık arz ettiği halde yıllardır Cebel-i Tarık boğaz'ında birleşmektedir. Bütün bunlar bilimsel araştırmalarla ispatlanmış böylece Kur'ân'ın mu'cizevi yönü ve bilimsel araştırmalara yönelik kaynak oluşu da ortaya çıkmaktadır.⁹² Kur'ân'ın bu konudan yoğun bir şekilde bahsetmesi denizlerdeki nimetlerden yararlanmayı ve konu üzerinde düşünerek ilahi kudreti dikkate almaya yöneliktir.

3.6. Canlı Küre ile İlgili Âyetlerin Yorumlanması

3.6.1. İnsan ile İlgili Âyetler

"İnsan" hem biyolojik ve fizyolojik hem de aklî ve ruhî yönden diğer canlılardan apayrı bir özelliğe sahiptir.⁹³ Çünkü Allah, insanı geçmiş ve örnek bir model olmaksızın bir tek nefisten meydana getirmiş, geliştirip kemale erdirerek ondan eşini eşinden de neslinin devamını yaratmıştır. Konuyla ilgili âyet mealen şöyledir: *"Sizi önce toprak sonra nutfе sonra aleka safhalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır. Ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar hâline gelinceye kadar sizi yaşatır."*⁹⁴ âyette Hz. Âdem ve soyunun yaratılışı "Halk" ifadesiyle anlatılmaktadır. Halk, bir şeyi yoktan var etmenin ifadesi olarak kabul edilmektedir. Hz. Âdem fizik ötesi bir kanunla şekilsiz bir balçıktan yaratılmış, soyundan gelenler ise spermadan yaratılıp insan şekline büründürülmüştür. Müellif Yıldırım'a göre bilimsel gelişmelerin istenilen düzeyde ilerleyemediği bir dönemde Kur'ân'ın insanın yaratılış safhalarını en ince ayrıntısıyla haber vermesi onun mucize bir kitap olduğuna delil olarak görülmelidir. Henüz mikroskop icat edilmeden sperma ve genden bahsetmesi, spermanın kuyruklu bir yumurta şeklini andırdığı ve ana rahmine intikal ettikten sonra yumurtayla birleşmesi ve sonrasın da insan suretine dönüşmesi insanın mucize bir varlık olarak yaratıldığının da ispatıdır.⁹⁵ İnsanın teşekkülü ile ilgili verilen bilgiler hayatın madde ile ezelden beri var olduğu ve yeryüzünde hayatın başlamasının tesadüflerin oluşturduğu mikro organizmalarla gerçekleştiği tezini savunanların iddialarını çürüttüğü gibi insanın yaratılışı ile ilgili ipucu vererek bu konuda yapılacak araştırmalara kapı aralamaktadır. Aynı şekilde ilk insanın çamurdan yaratılma sırrının sonraki yıllarda bilimsel araştırmalarla çözülebilmesi de mümkündür.⁹⁶ Çünkü kâinatta bildiklerimiz çok sınırlı iken bilmediklerimiz ise sayılamayacak kadar çok ve sınırsızdır. Bilimsel çalışmalar her geçen gün yeni keşif ve icatlarla hayatı kolaylaştırmakta başta insan anatomisi olmak üzere birçok konuya açıklık getirmektedir.

⁹¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. VIII, s. 4327.

⁹² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. VIII, s. 4328.

⁹³ Kutup, *Fizilalil-Kur'ân*, C. IX, s. 166.

⁹⁴ 40/Mü'min/67.

⁹⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. IV, s. 2087.

⁹⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. X, s. 5367.

3.6.2. Hayvanlar ile İlgili Âyetler

Kur'ân birçok konuda insanları tefekküre sevk etmekte ve verilen nimetlere şükretmeyi emretmektedir. Bunları yaparken her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın kudret ve azametini vurgu yapmakta insanın yanlış düşmemesi için kendisine uyarılarda bulunmaktadır. Kur'ân hayvanların sağladığı nimetlerden bahsederek onların insanlar için vaz geçilmez olduğuna vurgu yapmaktadır. Zikredilen hayvanlar insanların zorunlu ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi zevklerine de hitap etmektedir. Nitekim derilerinden, yünlerinden faydalandığı gibi etlerinden ve sütlerinden de istifade edilmektedir.⁹⁷ Konuyla ilgili âyet mealen şöyledir: *“Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için ısıtıcı (şeyler) ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.”*⁹⁸ Hayvanların insanlara hizmet etmek için yaratıldığını haber veren âyet meali ise şöyledir: *“Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O'dur. Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin, şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır.”*⁹⁹

Müellife göre her şey çift yaratıldığı gibi hayvanlar da çift yaratılmıştır. Onların üreyip çoğalması birbirine bağlı kılınmıştır.¹⁰⁰ Müellifin üzerinde durduğu bir başka husus hayvanların insanlardan önce yaratıldığıdır. Ona göre hiçbir hayvanın kalıtımında değişiklik mümkün değildir. Sığır, koyun, keçi gibi hayvanların tümü ilahi kudret sayesinde ilk yaratılışla kodlanmış sonraki türler ise değişime uğramadan bu şekilde üremeye devam etmiştir. Üreme sürecinde türler arasında bir geçişin söz konusu olmadığını, benzer durumun sebze ve meyvelerde de olduğunu ifade eder. Boynuzsuz bir koyundan boynuzlu bir koyunun üreyebileceğini ancak bir koyundan fare veya at gibi türlerin üremesinin mümkün olmadığını hatırlatır. Günümüzde yapılan bilimsel çalışmalar genetik kodlamaların ilahi kudret tarafından te'sis edildiğini ispatlar niteliktedir.¹⁰¹ Bütün bunlar Kur'ân'ın mucizevi yönünü ispatladığı gibi bilimsel çalışmaların Kur'ân'dan referans alınarak yapılmasının araştırmacılara kolaylık sağlayacağını da göstermektedir.

3.6.3. Bitki ve Meyveler ile İlgili Âyetler

Yüce Allah, aynı toprakta bitirdiği, aynı su ile suladığı meyvelerin farklı oluşuna ve arkasındaki ilahi kudrete dikkat çekerek insanların bu konudan dersler çıkarmasını istemektedir.¹⁰² Konuyla ilgili âyetlerden biri mealen şöyle geçmektedir: *“Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriye çıkaran, diriden de ölüyü çıkaranıdır. İşte Allah budur. O halde (haktan) nasıl dönersiniz?”*¹⁰³ Âyette geçen felk kelimesi yarmak, çatlatmak manasına gelmektedir. Bir çekirdek bir yere düştükten bir müddet sonra Allah onda bir hareket bir filizlenme meydana getirir. Böylece yarılarak hem toprağa hem yukarıya doğru yol alan o çekirdek filizlenir.¹⁰⁴ Bu durum buğday ve meyvelerde gerçekleşmektedir. Taneyi ve çekirdeği yaran Allah, aynı şekilde ölüden diriye, diriden ölüyü de çıkarmaktadır.¹⁰⁵

Müellif, âyeti bilimsel verilerle destekleyerek açıklamaya çalışır. Ona göre toprağın üst tabakasında yer alan humus, toprağı verimli hale getirmektedir. Her desimetre küp toprağın içinde milyonlarca bakteri yer almaktadır. Bu bakteriler bitki ve meyveler için toprağı verimli kılmaktadır. Müellife göre "Bitki hücresinde yuvarlak, oval mercimek biçiminde bir cisimcik vardır. Bu çekirdek

⁹⁷ Kutup, *Fizilalil-Kur'ân*, C. IX, s. 163.

⁹⁸ 16/Nahl/5.

⁹⁹ 6/En'âm/142.

¹⁰⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. IV, s. 2035-2036.

¹⁰¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, C. VI, s. 3273-3274.

¹⁰² Güneş, Abdulkaki, "Kur'ân'da Kevnî Âyetler", *Yüzüncü yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1, (1998), s. 203.

¹⁰³ 6/En'âm/95.

¹⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. IV, s. 52.

¹⁰⁵ Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü 't-tenzîl ve esrâru 't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, (Beyrut: Daru İhyau Turasi'l-Arabî, 1418/1997), C. II, s. 173.

ince bir zarla muhafaza edilmektedir. Bu zarın içinde protein içeren taneler yaratılmıştır. Bilimsel literatürde bunlara misket adı verilmektedir. Çekirdeğin içinde ayrıca Kromatin denilen bir ağ yapısı vardır. Hücrenin üremesi esnasında ikiye bölünerek bazı iplikler meydana getirir. Bu iplikler o türün soy karakterini oluşturur. Ektoplazma hücre parçalanmadan evvel ölü bir devredir. Birçok madensel unsuru taşıyan ektoplazma şartlar bir araya gelince hücre üremek üzere ikiye bölünür böylece diri ölüden yaratılmaya başlanır. Aynı şekilde bitkinin yeşerip büyümesi yeniden çekirdeğin ya da tanesinin oluşması diriden ölünün çıkarılması anlamına gelmektedir.¹⁰⁶ Müellife göre bütün bunlar hayatın en büyük mucizesi olup yaratanın varlığına ve kudretine en büyük delildir. Müellifin konuyla ilgili bilimsel yönden ele aldığı bir başka âyet ise mealen şöyledir: “*Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.*”¹⁰⁷ Bütün canlılar erkek ve dişi olmak üzere iki türden meydana gelmektedir. Bitkilerde de durum bundan farksız değildir. Erkek türü barındırmadığı düşünülen bitkilerde de bunu görmek mümkündür. Ağaç ve ekinler, erkek ve dişi olmadan meyve veremezler. Allah her meyveden iki çeşit yaratmıştır. Bu bilgileri teyit edebilmek için bilimsel çalışma ve araştırmalardan yararlanmak gerekmektedir.¹⁰⁸

Celal Yıldırım’a göre kış döneminde ekilip dikilen ürünlerin kuruması bitkilerin ölümü olarak algılanabilir. Onlardan kalan kök veya tohumlar kış boyunca toprak altında kaldıktan sonra yağmur sonrası yeniden harekete geçerek yeşerir. Böylece kışın ölen bitkiler baharın gelişiyle yeniden hayat bulur. Müellif, bu açıklamadan sonra bitkilerin kış ölümünden sonra yeniden yeşermelerini gözümüzün önünde gerçekleştirdiği için kabul ettiğimizi ancak insanın ölümden sonra yeniden dirileceği haberine sadece inanarak tasdik ettiğimizi ifade eder. Bu konularla ilgili inanç mekanizmamızın kuvvetlenmesi için yüce Allah’ın bunlara benzer örnekler verdiğini söyler.¹⁰⁹

Müellif, bitki ve meyvelerin kalan kök ve tohumlardan yeniden yeşermelerini bilimsel veriler üzerinden açıkladıktan sonra ölüp çürüyen insanın da yeniden dirilmesi hadisesini açıklamaya çalışır. Hz. Peygamber’in ifadesinden yola çıkarak konuya açıklık getiren müellif, Hz. Peygamber’in kuyruk sokumundaki bilyemsi şeklinde olan küçücük kemiğin insanın yeniden dirilmesi için nüve teşkil ettiği sözünü hatırlatır. Ona göre bu nüveler insanın ruhunun kökünü oluşturmaktadır. Kuyruk sokumundaki bilyemsi kemik ne olursa olsun onunla ruh arasında kopmaz bir bağ vardır. Şartlar olgunlaştığında çürüyen ve çürümeyen kemik filizlenerek harekete geçer ve insan yeniden eski şekline bürünür.¹¹⁰ Müellif, Kur’ân da zikredilen meyve ve bitkilerin faydalarını bilimsel açıdan ispatlandığını kanıtlamak için verilerden yararlanmayı tercih eder. Buna örnek olacak âyet mealî şöyledir: “*Tûr-i Sînâ’da da yetişen bir ağaç daha meydana getirdik ki, bu ağaç hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık edecekleri (zeytin) verir.*”¹¹¹ Müellife göre zeytin ağacının üzerinde durulması insan vücuduna olan faydası sebebiyledir. Zeytin ondan üretilen yağ besin değeri yüksek bir gıda olarak bilinmektedir. Zeytinde %14 yağ, %8,5 karbonhidrat, %76 protein vardır. 100 gram zeytinde 170 kalori yer almaktadır. Ona göre zeytinyağı bazı özellikleri sebebiyle iç organları onarıcı maddeler ihtiva etmektedir. Bilimsel çalışmalar her geçen gün zeytin ve yağının faydalarını kanıtlar nitelikte veriler ortaya koymaktadır.¹¹² Müellifin bazı âyetleri bilimsel verilerden yararlanarak açıklaması onu bu alanda farklı kılmış tefsir çalışmalarında ilmî verilerden yaralanan nadir müfessirler arasında kılmıştır.

¹⁰⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. IV, s. 1957-1958.

¹⁰⁷ 13/Ra’d/4.

¹⁰⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîrü’l-münîr*, C. VII, s. 88-91.

¹⁰⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. X, s. 5042.

¹¹⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. X, s. 5042.

¹¹¹ 23/Mü’minûn/20.

¹¹² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, C. VIII, s. 4089-4093.

4. Sonuç Tartışma ve Öneriler

Kur'an'ın nüzulünden bu yana tefsire yönelik çalışmalar farklı yol ve yöntemlerle yapılagelmıştır. İslâm coğrafyasının genişlemesi, toplumsal, siyasal ve bilimsel araştırmaların çeşitlilik arz etmesine kapı aralamıştır. Bu çeşitlilik tefsir çalışmalarına etki etmiş böylece farklı tefsir ekollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İlk dönemlerde kevnî âyetlere yönelik yorumlamalar az ve kısıtlı iken çağdaş döneme gelindiğinde Kur'an'a yönelik çalışmalar hacimce ve konuca artmıştır. Bilimsel çalışmalara atıf yapan âyetler bazı müfessirlerce derinlemesine incelenmiş nitekim bu konuların açığa kavuşması için modern bilimden istifade edilmiştir. Çalışma konumuzu oluşturan eser, âyetleri ilmin ışığında açıklamayı tercih etmiştir. Müellif, bu konuda farklı yol izlemiş bilimsel verilerin temininde kendinden önceki müelliflerin yorumunu nakletmek yerine bu alanda yazılmış eserlerden doğrudan istifade etmeyi tercih etmiştir. Naklettiği bilgiyi doğrudan kabul etmek yerine Kur'an'da yer alan bilgilerle kıyaslama, tashih etme yolunu seçmiştir. Bu yöntem bilimsel çalışmaların her geçen gün yeni keşif ve icatlarla hayatı kolaylaştıracağını başta insan anatomisi olmak üzere birçok konuya açıklık getireceğini ortaya koymaktadır. Buna ilaveten bu çalışmalar Kur'an'dan referans alınarak ele alındığında Kur'an'ın mucizevî yönünü de ortaya çıkarmaktadır.

Müellifin, Kur'an'da bahsi geçen milletlerin inanç, ahlak, kültür, örf adet yönüyle kapsamlı ve bilimsel verilerden yararlanarak araştırılması gerektiği yönündeki önerisi kıymetli bir tespittir. Bilimsel çalışmaların hızlı bir şekilde artmış olması ve elde edilen sonuçların Kur'an'da yer alan bilgileri teyit etmesi vahyin ilahi merkezli olduğuna delil teşkil etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla müellif, İslâm'ın bilimsel çalışmalara temel oluşturduğunu Batılı düşünürlerin iddia ettikleri gibi Kur'an'ın buna engel olduğu söyleminin doğru olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Müellifin modern bilimi tefsire yansıtma biçiminde başarılı olduğu tespit edilen bir husustur. Uyguladığı bu yöntemle Kur'an'ın indiği dönemin kültürel ve bilimsel ortamını dikkate alarak âyetlerin anlamını, içeriğini bilimsel veriler, mantık ve akıl yoluyla Kur'an'ın evrenselliğini ve bilimsel verilere uyumunu ortaya koyması dikkate değerdir. Yıldırım'ın, farklı bilimlerden elde ettiği bilgileri âyetlerle ilişkilendirmesi, tefsirde uygulanan ilk yöntem olmamakla birlikte bilimsel verileri ihtiva eden âyetlere uygun açıklamalar yapması Bilimsel tefsir için önemli bir çalışmadır. Bazı âyetleri bilimsel yönden tahlil etmesi bazı âyetlerde ise bu yönteme başvurmaması her âyetin bilimsel verilerle açıklanmasının gerekli olmadığı düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Müellifin bu alandaki çalışması Kur'an yorumunun bilimsel çalışmalara öncülük ettiğini ispatlaması açısından önemlidir. Bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların Kur'an ayetlerinin birçok ilmi ve kevnî konuya işaret ettiğini göz önünde bulundurmaları araştırmalarına katkı sunabilir.

5. Kaynakça

- Akbaş, A. (2016). Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15 75-93.
- Ateş, A. (2002). Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/1, 117-141.
- Bağış, M. (2017). Beydâvî'nin Envâru't-Tenzil'inde Rivâyet Metodu. *Adıyaman Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*. 1/2, 43-73.
- Beyzâvî, N. E. S. (1418/1997). *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman, Beyrut: Daru İhyau Turasi'l-Arabî.
- Cerrahoğlu, İ. (1993). *Tefsir Usulü*. Tdv.
- Cerrahoğlu, İ. (1997). *Tefsir Tarihi*. Tdv.
- Çam, S. (2020). İman-Amel Bağlamında Dindarlık Ahlâk İlişkisi. M. Özdemir & M. Öztürk (Eds.), *İslâm ve Yorum IV* içinde (ss. 101-122). İnönü Üniversitesi.
- Dede, M. F. (2021). Teknolojik Gelişmelerin Müfessirlere Etkisi ve Bilimsel Tefsir: Ahmed b. Hamad El-Halilî Örneği. F. Özçelik & vd. (Eds.), *İslam Dünyasında Üniversiteler ve İslami İlimler* içinde (ss.246-259). Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Demir, Ş. (2010). Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım. B. Gökkır & vd. (Eds.), *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* içinde (ss. 401-424). İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi.
- Deniz, H. (2021). *Celal Yıldırım'ın İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri Adlı Eserinde Tefsir Metodu* (Tez No. 69528). [Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Derveze, İ. (1383/1963). *et-tefsirü'l-hadis*. Kahire: Daru İhyau Kütübü'l-Arabî.
- Ebû Hayyân, E. (1420/1999). *el-Bahru'l-muhît*. Beyrut: Dârü'l-Fikir.
- Gördük, Y.E. (2023). Bilimsel Tefsirle Özdeşleştirilen Bir Müfessir: Şerefüddîn İbn Ebi'l-Fadl el-Mürsî (Bir Literatür İncelemesi). *Bahkesir İlahiyat Dergisi*, 1/18, 9-51.
- Güllüce, V. (2015). Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Kevnî Âyetlere Yaklaşımı ve Bilimsel Tefsirdeki Yeri. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 71-89.
- Güneş, A. (1998), Kur'an'da Kevnî Âyetler. *Yüzüncü yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 202-211.
- İbn 'Acîbe, (1997). E. *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî
- İbn Kesîr, E. (1999). *Tefsîrul-Kur'an'il-âzim*. thk. Sami Mahmud Selame. Beyrut: Daru Taybe.
- İsfahânî, R. (1412/1991). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvudî, Dimaşk: Dârü's-şâmiye.
- Kaplan, A. (2020). Çağdaş Tefsirlerde Kitab-ı Mukaddes Nakillerinin Kullanımı: İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/1, 129-148. [org/10.31121/tader.703844](https://doi.org/10.31121/tader.703844).
- Kâsımî, C. (1418/1997). *Mehâsinü't-te'vîl*. Beyrut: Darül-Kütubil-İlmiyye.
- Kaya, A. (2023). Bilimsel Tefsir Ekolü. A. Kaya (Eds.), *Çağdaş Tefsir Ekolleri* içinde (103-139). İlahiyat.

- Kevâkibî, A. (2011). *Tabâiü'l-istibdâd ve mesâriü'l-isti'bâd*. Kahire: Kelimât Arabiyye.
- Kırca, C. (2017). *Kur'an'a Yönelişler*. Marifet.
- Kurtubî, E. A. (1964). *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhim Atfîş, Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Kuşeyrî, E. A. (ts.). *Leḡâ'ifü'l-işârât*. Mısır: Heyetü'l-Mısriyye.
- Kutup, S. (1968). *Fizilalil-Kur'an*. Hikmet.
- Merâḡî, A.M. (1946). *Tefsiru Meraḡi*. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Mertoḡlu, M. S. (2011). Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneḡi. *Divan: Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, 30, 91-113.
- Mukâtil, B. S. (2005). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. Beyrut:Dâru'l-Ulûm.
- Nesefî, E. (1998). *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Râzi, F. (1420/1997). *Mefâtiḡu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâ et-türasi'l Arabî.
- Rızâ, M. R. (1990). *Tefsirü'l-menâr*. Mısır: Heyetü'l Mısriyye.
- Sa'lebî, E. İ. (2004). *el-keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sak, Ramazan. vd., (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4/1, 227-256. [org/10.33400/kuje.843306](https://doi.org/10.33400/kuje.843306)
- Semerkandî, A. A. (ts.). *Bahrü'l-Ulûm*. b.y.:y.y.
- Suyûtî, C. (1974). *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Ḳur'an*. Kahire: Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kütüb.
- Şevkânî, E. A. (1993). *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâr İbn Kesîr.
- Taberî, İ. C. (2000). *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müeessesetü'r- Risâle.
- Tuna, T. (1982). *Uzay ve Dünya*. Yeni Asya.
- Yazır, E. H. (2016). *Hak Dini Kur'an Dili*. Akçağ.
- Yerinde, A.-Durak, R. (2022). Kur'an Dili ile Bilim Dilinin Kesişme Noktasında Gökyüzüne Dair Âyetlerin Yorumu. *Universal Journal of Theology* 7/2, 127-152. [org/10.56108/ujte.1213381](https://doi.org/10.56108/ujte.1213381)
- Yıldırım, C. (1989). *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. Anadolu.
- Zemahşerî, E. K. (1408/1987). *Tefsîru'l-keşşâf 'an hakaiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-Arabî.
- Zuhaylî, V. (2020). *et-Tefsirü'l-münîr*. Risale.